

**ПРОЈЕКТОВАЊЕ ИНТЕРПОЛАЦИЈА: РАЗГОВОРИ СА АРХИТЕКТИМА
СВETИСЛАВОМ ЛИЧИНОМ, СПАСОЈЕМ КРУНИЋЕМ,
БРАНИСЛАВОМ МИТРОВИЋЕМ, ГОРАНОМ ВОЈВОДИЋЕМ И
ЈЕЛЕНОМ ИВАНОВИЋ ВОЈВОДИЋ**

INFILL DESIGN: INTERVIEWS WITH ARCHITECTS SVETISLAV LIČINA,
SPASOJE KRUNIĆ, BRANISLAV MITROVIĆ, GORAN VOJVODIĆ AND
JELENA IVANOVIĆ VOJVODIĆ

Интервјуи приређени током септембра 2016. године у Београду

Рад примљен: новембар 2016., рад прихваћен: октобар 2017.

Ђорђе Алфировић*, Сања Симоновић Алфировић**

UDK BROJEVI:

72.071.1:929 Личина С.(047.53)

72.071.1:929 Крунић С.(047.53)

72.071.1:929 Митровић Б.(047.53)

72.071.1:929 Војводић Г.(047.53)

72.071.1:929 Ивановић-Војводић Ј.(047.53)

ID BROJ: 253153292

DOI: 10.5937/a-u0-12539

АПСТРАКТ

У тексту су приказани интервјуи са реномираним српским архитектама: Светиславом Личином, Спасојем Крунићем, Браниславом Митровићем, Гораном Војводићем и Јеленом Ивановић Војводић, чија се поједина дела, по бројним критичарима и историографима, сматрају најзначајнијим примерима интерполација у савременој српској архитектури. Циљеви интервјуа су да се допринесе формирању информационе базе са карактеристичним примерима архитектонско-урбанистичког пројектовања у заштићеном урбаном контексту, као и да се веродостојно пренесу ставови аутора који су пројектовали значајне архитектонске интерполације у Београду и Србији, чиме би се подстакла даља истраживања методологије пројектовања у заштићеним целинама. Акцент је на томе да се разјасни: који су елементи неопходни за постизање квалитетног архитектонског уклапања у непосредно, постојеће окружење, како се врши одабир оптималног стваралачког метода интерполације и која је адекватна примена „споне“ као интегративног елемента.

Кључне речи: архитектура, интерполација, методологија, интервју, контекст

ABSTRACT

This paper presents interviews with renowned Serbian architects Svetislav Ličina, Spasoje Krunić, Branislav Mitrović, Goran Vojvodić and Jelena Ivanović Vojvodić, whose works, according to numerous critics and historiographers, are considered the most significant examples of infill design in contemporary Serbian architecture. The interviews were aimed at contributing to the formation of database which would include characteristic examples of architectural and urban design in a protected urban context, as well as at attempting to genuinely present the attitudes of the authors who designed important architectural infills in Belgrade and Serbia, which, in turn, would initiate further research of the methodology

* др Ђорђе Алфировић, научни сарадник, Студио Алфировић
djordje.alfirevic@gmail.com

** др Сања Симоновић Алфировић, научни сарадник, Институт за архитектуру и урбанизам Србије, sania.simonovic@gmail.com

of design in protected settings. The emphasis was placed: on clarifying the elements required for an architectural object to fit in the existing surroundings, the selection of the optimal creative method of infill design and what is the adequate use of “the bond” as an integrative element.

Key words: architecture, infill design, methodology, interview, context

УВОД

Опредељење да се на овај начин конципира интервју проистекло је из чињенице да у српској историографији постоји скроман број есеја који су посвећени стилским, историографским и другим карактеристикама појединих архитектонских остварења, која у типолошком смислу припадају интерполацијама. Са друге стране, посебно су ретки истраживачки радови у којима су разматрани методолошки приступи стваралаца, због чега је у контексту овог истраживања стављен акценат управо на расветљавање ауторских ставова архитеката који су се бавили пројектовањем интерполација у урбаном, а понеки од њих и у заштићеном подручју. Приликом формулације питања водило се рачуна о следећим аспектима: а) да се испитаницима не сугерише одговор, како би информације биле спонтане и веродостојне, б) да се истраже и систематизују стваралачки приступи аутора који су стварали у заштићеним срединама, в) да се размотри на који начин испитаници заступају одређене стваралачке методе приликом пројектовања у заштићеном контексту. Одговори на питања би требало да пруже информације о савременим схватањима појма интерполација од стране истакнутих српских архитеката.

INTRODUCTION

The decision to arrange the interview in this manner was the result of the fact that Serbian historiography includes a modest number of essays dealing with stylistic, historiographic and other characteristics of certain architectural achievements, and which, in typological sense, represent infill design. On

the other hand, there are very few research papers which discussed methodological approach of authors, which is why, in the context of this research, we decided to place emphasis on clarifying attitudes of architects who engaged in interpolation design in urban and protected areas. When deciding on the questions to be asked in the interview, particular care was taken of the following aspects: a) that the questions did not suggest an expected answer, in order to obtain spontaneous and true reactions, b) that the questions were aimed at researching and systematizing the creative approach of the authors who worked in protected settings, c) that the interviews could illustrate the way in which respondents represented certain creative methods in designing within a protected context. The answers to these questions should offer information on contemporary perception of the infill concept expressed by distinguished Serbian architects.

РАЗГОВОР СА АРХИТЕКТОМ СВЕТИСЛАВОМ ЛИЧИНОМ

- Какав је Ваш генерални став по питању уклапања интерполисане грађевине у урбано окружење, у ситуацијама када треба да се нађе у контексту изразите, специфичне или безизражајне архитектуре (изразита – аутентична, вредна и оригинална амбијентална целина, специфична – поседује значајне естетске и друге вредности, безизражајна – без посебних естетских и других вредности)?

С. Л.: Мој генерални став према интерполацији не може да буде само мој, јер на њега утичу три фактора. Први фактор је утицај државних институција које дају податке на основу којих објекат треба да се постави у простор. Други фактор је сам простор у коме се објекат налази, јер и њега треба сагледати. И трећи фактор, који је по мом мишљењу најбитнији, јесте прави архитекта који то може да уради. Све ово проистиче из става да интерполацију може да ради само архитекта који је довољно образован и познаје историју и амбијент у коме интерполацију гради. Сматрам да су та три фактора битна, јер ја не могу да почнем да радим ако немам улазне информације од надлежних институција које прописују правила шта у конкретном простору може да се уради. Са друге стране, неопходно је да добијете пројектни задатак, шта се гради и да добијете простор. С обзиром на то да сам годинама био председник Савеза архитеката Србије, сматрам да је најбоље да се у таквим ситуацијама распише конкурс и да онај ко добије награду, то и ради. Међутим, по мом искуству, та особа не мора да буде она која је у потпуности испунила захтеве инвеститора, већ особа чији рад има највише потенцијала да се преточи у добар пројекат.

Што се тиче различитих контекста, питање је шта је то безизражајна архитектура. Због свега тога, чини ми се да је немогуће радити уколико немате те улазне податке од

институција које морају о томе да брину. Али у ситуацији када је у окружењу објекат који је вредан, или је у питању блок коме недостаје сегмент да се формира целина, ту је најважније да се изабере прави човек који то уме и може да уради. Док сам радио као професор на Архитектонском факултету, трудио сам се да све вежбе почнем речима да без логичних потеза нема праве архитектуре. Стално сам се трудио да мојим студентима то предочим, да не могу да раде нешто ако то није логично проистекло из поменутих околности и контекста. Архитектура мора да проистекне из функције, јер се она гради за некога и нешто.

- Да ли приликом пројектовања неке интерполисане грађевине примењујете већ дефинисан лични став према окружењу, или се сваки пут опредељујете у односу на тренутне околности?

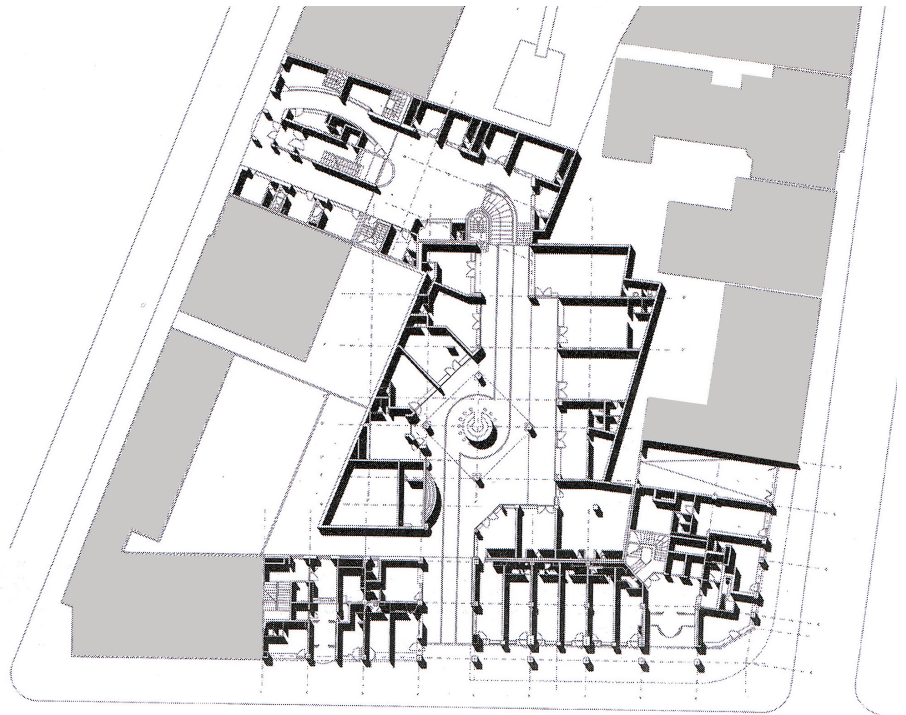
С. Л.: Па из овога што сам до сада рекао, очигледно је да су околности увек различите и да се мој став сваки пут мења и у складу је са њима. Свака ситуација је различита, поготово блоковска изградња, где су све грађевине повезане у целину. Када сам радио допуне блокова, увек сам се ослањао на то шта је у конкретном моменту на терену. Оно што је за мене у тим случајевима било најважније јесте добро ишчитавање простора у коме се нова грађевина налази. Наглашавам да није битно да интерполација има само кореспонденцију са осталим објектима у блоку у коме се налази, већ и да комуницира са објектом у блоку преко пута. Такав је став изражен код ЈИНПРОС-ове пословне зграде у Булевару краља Александра у Београду, која је настала као последица инспирације суседном зградом преко пута, која је имала угаони заобљен мотив, што је доста честа ситуација у Београду, а све како би се успоставила веза са околином у којој се гради.

- Који, по Вашем мишљењу, могу да буду мотиви за контрастно становиште, чиме би интерполисана грађевина могла значајно да се истиче у односу на окружење?

С. Л.: Чини ми се да је то ствар инвеститора, поготово у данашње време. Имам утисак да је инвеститор данас врло значајна личност или институција, која намеће своје потребе не обазирјући се на архитектонске вредности и на околину у којој објекат треба да се изгради. То је оно што сам већ рекао, да је неопходно да се прво схвати околина, па да се тек онда приђе пројекту. Са друге стране, инвеститор јесте тај који даје новац, јер без њега грађевина не може да се уради. Његове захтеве треба поштовати, јер се за његове потребе ради, међутим, прави архитекта који је добро изабран, да ли преко конкурса, или препоруке или неким другим путем, не треба у свему да повлађује инвеститоровим захтевима, већ је потребно да их филтрира. Архитекта не треба пошто-пото да форсира свој став док не преиспита захтеве инвеститора, јер зграда има материјалну вредност коју даје инвеститор. Једино

Сл. 1 Пословни центар
„ЈИНПРОС“, Булевар Краља
Александра 86 (Светислав
Личина, 1998)

Fig. 1 "JINPROS" office building,
King Aleksandar boulevard 86
(Svetislav Ličina, 1998)

када инвеститор има огромно поверење у архитекту он на локацији може да направи шта хоће. Стога инвеститор одлучује шта ће да се гради, а како ће да се гради то је питање за архитекту. Лично сам имао срећу да радим са инвеститорима који су били веома разумни. Тежили смо да дођемо до компромиса — да урадим пројекат тако да они буду задовољни, а и ја да остварим своју архитектонску замисао.

- Који, по Вашем мишљењу, могу да буду мотиви за миметично становиште, чиме би интерполирана грађевина могла да се уклапа у непосредно окружење и подражава га?

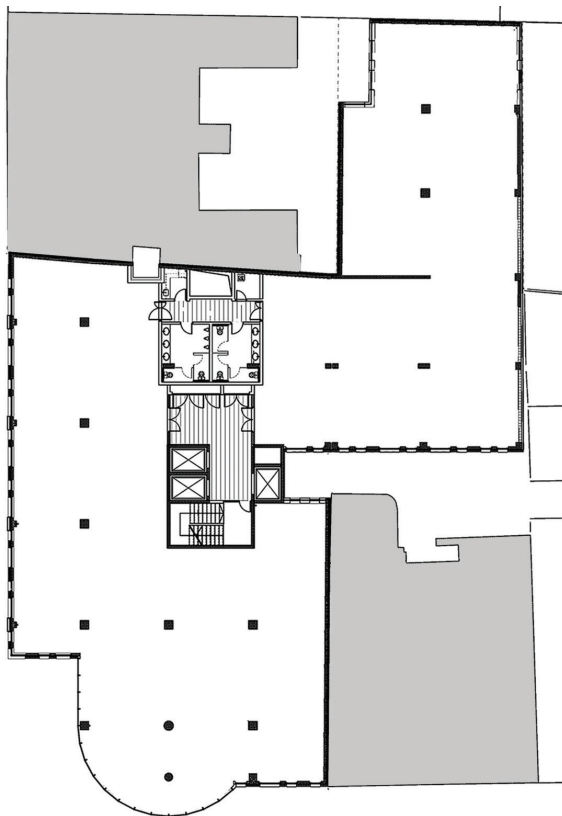
С. Л.: Ја лично нисам за то. Зашто бих радио нешто што је већ урађено. Нова грађевина може да има елементе, али не у потпуном смислу да подражава оно што већ постоји. Чак

ни када је поред нека зграда која је веома вредна, ни тада не мислим да су мимикрија или подражавање исправни ставови, оно што је направио архитекта не може никад више идентично да се понови, јер нису исти локација и место. Већ на дистанци од пет метара су други односи, који на другачији начин утичу на грађевину и околину.

- Да ли приликом пројектовања интерполисане грађевине примењујете „спону“, у смислу везног елемента или зоне на фасади, која има улогу да повеже или дистанцира грађевину у односу на окружење, и на који начин је примењујете?

С. Л.: Да, у сваком смислу примењујем. Нови објекат који се гради у неком амбијенту и који има контакт са једне или две стране са суседним зградама, треба да има спону. Важно је да венци грађевина буду усклађени у фронту према јавној површини. Не мора да буде идентична кота, јер је то ретко, али може да буде приближна. Мора да се осети склад висинских нивелета на објекту који додајете и на суседним зградама. Такође, мора да постоји извесна дистанца када је материјал у питању. Чак и када бих имао прилику да бирам да ли да применим на некој грађевини камен или малтер који је близак или исти суседним зградама, ни тада не бих применио исти. Све то зависи од конкретног случаја. Док сам радио зграду Филозофског факултета у Београду јавио се директан контакт са Капетан Мишиним здањем. Ту сам применио на споју бетон, иако је са једна стране камен, а са друге малтер.

Сл. 2 Пословни објекат „Три листа дувана“, Булевар Краља Александра 18 (Светислав Лићина, 2008)

Fig. 2 "Tri lista duvana" office building, King Aleksandar boulevard 18 (Svetislav Ličina, 2008)

- Да ли, по Вашем мишљењу, примењени материјал на фасадама треба да буде у складу са наменом објекта, или избор материјала зависи од окружења у које се грађевина уклапа, или пак од Вашег ауторског става, тј. врсте материјала који преферирате?

С. Л.: Све што је наведено може да буде разлог у неком случају и то све зависи од архитекте који пројектује. Иако ја конкретно волим камен, мислим да није неопходно да се код неке интерполације обавезно тражи идентичан материјал какав је на суседним зградама.

- Да ли сматрате да функционална организација треба да буде таква да може да пружи слободу независног ликовног или скулптуралног решења фасаде током процеса пројектовања, или је, по Вашем мишљењу, визуелни идентитет фасада директна последица претходно дефинисане унутрашње структуре грађевине?

С. Л.: Мислим да фасада треба да проистекне из унутрашње организације простора. Унутар зграде може да се ради једна структура просторија која нема директан контакт, тј. последице на фасаду, али они морају да буду повезани. Уколико инвеститор тако жели, може да се остави могућност да фасада одговара и некој другачијој организацији унутрашњег простора. На пример, ако после много година зграда треба да постане хотел, архитекта треба да буде вешт да то све уради. Мада, у принципу, то није најбоље решење, већ је боље да унутрашња структура простора има свој одраз на фасади.

- Које је Ваше становиште по питању оптималног позиционирања вертикалних комуникација и помоћних просторија у основи интерполисане грађевине?

С. Л.: Сваки објект има своје захтеве што се тиче вертикалних и хоризонталних комуникација и нисам сигуран да то треба да има утицај на интерполацију. Једино ако је решење такво да архитекта има потребу да неким лифтом формира вертикалу у простору. Такву ситуацију сам имао код пословне зграде „Три листа дувана“, код које сам у средишту поставио степениште да бих постигао адекватан приступ свим спратовима целине.

- Да ли сматрате да интерполисана грађевина треба да има различити карактер фасада у зависности од карактера амбијента према којима је оријентисана, или сматрате да све фасаде грађевине треба да буду део исте визуелне целине, тј. да имају идентичан ликовни или скулптурални третман?

С. Л.: По мом мишљењу, то није потребно. То такође зависи и од тога да ли архитектура зграде дозвољава такав третман фасада. Никад не бих поставио то као правило које мора да важи у свим ситуацијама. Фасаде би требало да буду у складу са амбијентом према коме су оријентисане и мислим да је то ствар личног избора архитекте.

- Да ли сте током Ваше вишегодишње праксе имали нека карактеристична искуства, неочекиване ситуације или проблеме у контексту планирања или пројектовања у заштићеним просторним културно-историјским целинама?

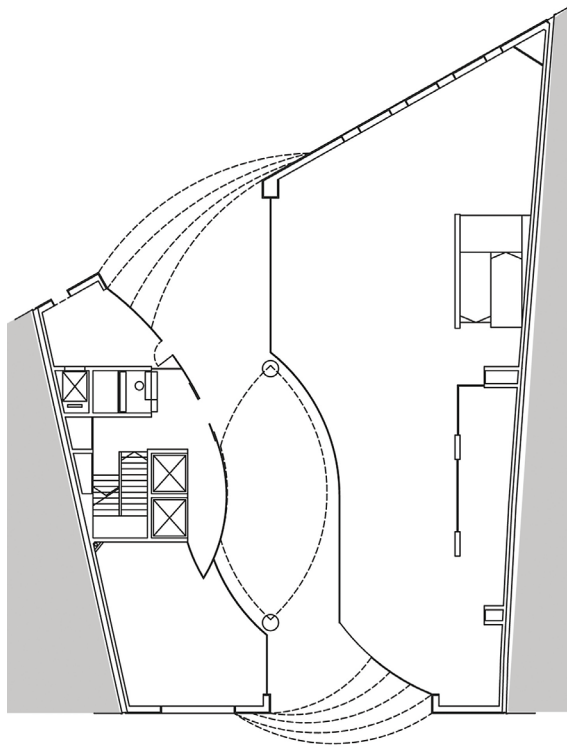
С. Л.: Све ове објекте које бих поменуо сам практично радио у заштићеном простору. Зграду Филозофског факултета у Београду сам добио да радим након конкурса. Ту сам имао могућност да нешто променим кроз конкретно решење, а које није било представљено на конкурс. Код тог пројекта био сам пред великим изазовом како да све елементе из окружења повежем у смислену целину. С једне стране због тога што је у питању био значајан објект, а са друге што је функција факултета, по мом мишљењу, требало да буде таква да се у потпуности раздвоји део објекта у коме се налазе професори, од дела у коме се одвија настава, а да између њих буду простори у којима студенти могу да комуницирају и да пређу по потреби из једног дела у други. То је био значајан проблем, јер у почетку инвеститори нису тако замишљали факултет.

Код зграде Више пословне школе у Улици краљице Марије у Београду исто је у питању био конкурс. Код тог решења сам направио једну досетку, због чега мислим да сам победио, направио сам отклон од постојеће регулације чиме је формиран омањи трг испред зграде. Исти принцип сам применио и код зграде Филозофског факултета, где је повучена регулација од зграде некадашње Америчке читаонице у Чика Љубиној улици, чиме је остварен квалитетан простор око Делијске чесме. Оно на чему сам инсистирао код тог објекта је да приземље буде колико год је могуће јавно. Намера је била да приземље припада људима који туда пролазе, а не факултету. После је то промењено, па је факултет преузео тај улаз, што мислим да је штета, јер би и данас то било добро решење.

Код зграде ЈИНПРОС-а у Булевару краља Алесандра у Београду нисам имао неки посебан проблем, већ само захтеве да приземље буде повучено и да буде формиран трем према улици. Он није значајно велик, јер су то финансије одређивале. Међутим, специфично је било то што је зграда требало да изађе и на данашњу Улицу патријарха Гаврила, при чему сам тежио да из Булеvara може да се прође у унутрашњи простор дворишта и даље према Улици патријарха Гаврила. Формирањем пешачког продора је добијен унутрашњи простор, који мислим да је оживео блок.

- Какав је Ваш генерални став по питању уклапања интерполисане грађевине у урбано окружење, у ситуацијама када треба да се нађе у контексту изразите, специфичне или безизражајне архитектуре (изразита – аутентична, вредна и оригинална амбијентална целина, специфична – поседује значајне естетске и друге вредности, безизражајна – без посебних естетских и других вредности)?

С. К.: Ако је у питању амбијентална целина, ту су најбољи одговор дали Пољаци реконструкцијом Старог мјеста у Варшави, које је током Другог светског рата било срањено са земљом. Након рата Пољаци су, након већања шта да раде, како да раде и да ли да обнове све онако како је било на основу цртежа који су били сачувани, одлучили да целину реконструишу. Чак су, ради обнове катедрале, која има неке лучне сегменте, направили фабрику опеке. Након тога фабрика је угашена, зато што су имали став да точак историје не сме сувише брзо да се окрене. Када су заштићене просторне целине у питању, мислим да је такав

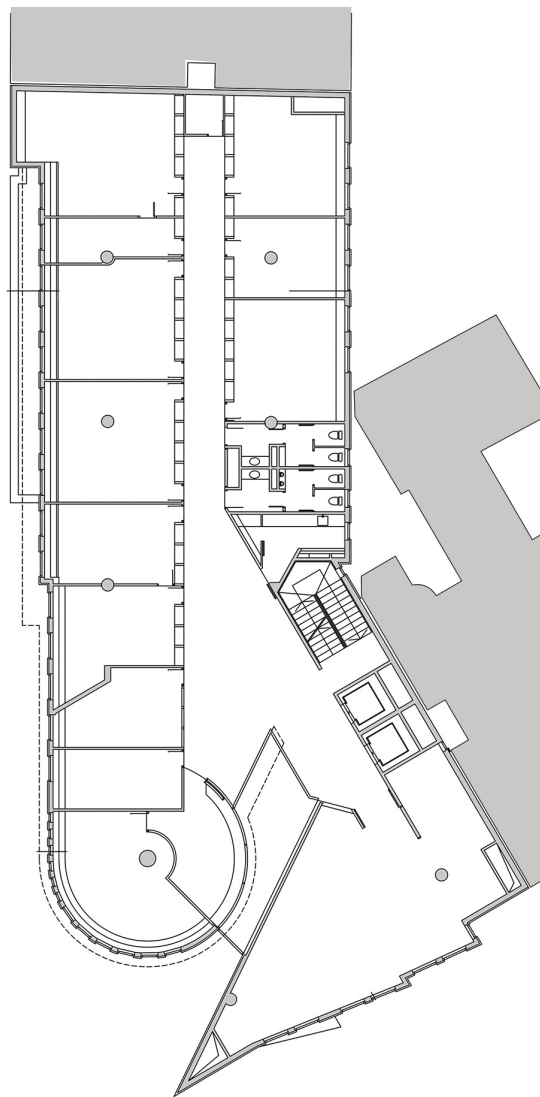
Сл. 3 Пословни објекат „Кристал“, Кнез Михајлова 30 (Спасоје Крунић, Слободан Рајковић, 1995); извор: С. Крунић

Fig. 3 "Cristal" office building, Knez Mihajlova 30 (Spasoje Krunic, Slobodan Rajovic, 1995); source: S. Krunic

став исправан, а када су у питању грађевине, посебно у окружењу веома изражајне и вредне архитектуре, треба бити јако опрезан и радити без надметања и наметања. Не вреди такмичити се, јер је у близини потврђена вредност која ту стоји већ годинама, деценијама или можда вековима. Најтеже је деловати у близини безизражајне архитектуре, зато што нема никаквог ослоња и архитекта мора да створи вредност која претпоставља ново доба, као и увек што би требало да ради, која претпоставља оно што ће доћи, бележи оно што јесте и која се ослања на прошлост, јер без ослањања на прошлост и традицију нема успешног дела.

- Да ли приликом пројектовања неке интерполисане грађевине примењујете већ дефинисан лични став према окружењу, или се сваки пут опредељујете у односу на тренутне околности?

С. К.: Обрасца и унапред дефинисаног става нема, једино ако је веома познат простор, рецимо као што је локација пословне зграде „Кристал“ коју смо Слободан Рајовић и ја радили у Кнез Михаиловој улици. Наравно, тај простор је био познат, али и тада сам све проверавао онолико колико сам времена имао на располагању. У простору и на локацији где треба нешто да градим, увек проведем више времена него за столом док пројектујем. Најважније ми је шта у том простору осећам и о чему размишљам, који су то фактори који би могли да утичу на грађевину и шта би могло да се уради да зграда буде белег, а да буде дописана без вређања било кога.

Сл. 4 Пословни објекат „Зора“,
Књегинје Зорке 29 (Спасоје
Крунић, 2005)

Fig. 4 "Zora" office building,
Knjeginje Zorke 29 (Spasoje
Krunić, 2005)

- Који, по Вашем мишљењу, могу да буду мотиви за контрастно становиште, чиме би интерполирана грађевина могла значајно да се истиче у односу на окружење?

С. К.: Само у присуству потпуно безначајних објеката у окружењу нова грађевина треба да одреди правила за даље понашање. При томе мислим на њене димензије по вертикали, хоризонтали, дубини, затим на израз и карактер фасада, чиме се установљавају нова правила. Када је окружење безизражајно, грађевина нема у шта да се уклапа. У архитектури која је мртва, не треба тражити живот.

- Који, по Вашем мишљењу, могу да буду мотиви за миметично становиште, чиме би интерполирана грађевина могла да се уклапа у непосредно окружење и подражава га?

С. К.: Да га подражава ни у ком случају не сме. Да буквално опонаша такође не сме. Најопасније је мимикрично, односно миметично становиште, зато што може лако да се до те мере подлегне утицајима окружења, да интерполација смета и ономе што је било и ономе што ће тек настати. То је врло опасно и никако не бих препоручио да се нека грађевина мимикријски допише. Интерполирање уз поштовање свега онога што у конкретном простору постоји, везивањем за боју и за материјале, то да, али уколико су трајни, вредни и достојни поштовања. Елементе треба транспоновати на потпуно нов начин, чак и прифилације где треба, али не онако како стоје на објекту у непосредном окружењу, који је стар можда и више од сто година. Чак и у контексту веома вредних објеката не бих радио мимикричан објекат, ево из ког разлога. Ја сам био студент када је одјекнула вест да је у Ватикану изграђена нова библиотека у потпуности од бетона. То је у то време било веома чудно, очекивало се да се подражава све друго осим да се направи искорак у примену бетона. Али то је била библиотека из савременог доба и, без обзира на старост окружења, она је тако смело и храбро дефинисала нови сегмент тог простора и структуре који обележавају Ватикан.

- Да ли приликом пројектовања интерполиране грађевине примењујете „спону“ у смислу везног елемента или зоне на фасади, која има улогу да повеже или дистанцира грађевину у односу на окружење и на који начин је примењујете?

С. К.: Мислим да је то у градским срединама јако пожељно и добро је када се примени нека зона која одваја, или, како је то говорио мој професор Никола Добровић, нова грађевина пружа пријатељску руку суседу, пошто уважава њега и онда се одмиче и наставља свој живот. Дакле, није потребно ништа даље од пристојног понашања, јер у суштини све је интерполација. Ово питање се конкретно односи на урбану средину, али и кад радимо неку грађевину

у потпуно слободном простору, као што сам имао прилике да радим Меморијални центар на Равној гори, то је, нпр., интерполација у природно ткиво. Као и урбано окружење, и природно ткиво има своје норме, своја правила, боју, карактер, трајност и вредност. И у таквим околностима имамо веома много обавеза, од неба, па све до подземља. Код стамбено-пословне зграде у Улици Стојана Протића у Београду, и једна и друга зона уз суседа су потпуно неутрална фасадна платна. Исто тако је и код палате „Кристал“ у Кнез Михаиловој, а такође и код палате „Зора“ у Макензијевој.

- Да ли, по Вашем мишљењу, примењени материјал на фасадама треба да буде у складу са наменом објекта, или избор материјала зависи од окружења у које се грађевина уклапа, или пак од Вашег ауторског става, тј. врсте материјала који преферирате?

С. К.: Никада не преферирам посебно неки материјал пре него што се детаљно упознам са задатком, пре него што дођем до концепта и осмотрим комплетно окружење. Материјал на фасадама не сме да буде зависан од онога што се налази около, али не сме превише ни да се намеће и надмеће, јер онда смета. Материјал мора да буде у хармоничном односу са окружењем, а на фасадама углавном зависи од намене, карактера објекта, решења и бројних других ствари (нпр. да ли превлађује стакло, да ли су у питању пуне или празне површине; пуне површине се углавном оријентишу према суседу, а празне у нашем поднебљу не могу бити превелике, али све то зависи од оријентације, која је у процесу пројектовања један од пресудних елемената).

- Да ли сматрате да функционална организација треба да буде таква да може да пружи слободу независног ликовног или скулптуралног решења фасаде током процеса пројектовања, или је, по Вашем мишљењу, визуелни идентитет фасада директна последица претходно дефинисане унутрашње структуре грађевине?

С. К.: То је уопштено питање које се готово на све односи, без обзира да ли је у питању интерполација. Међутим, интерполација је термин из света математике. Она значи уписивање једне вредности између две постојеће. А у архитектури и у простору, архитекти често не уписују вредност, осим ако се не мисли на материјалну вредност грађевине, дакле, не уписују вредност између две постојеће, поготово ако су те две афирмисане и квалитетне. Код објеката које сам радио све је проистекло из једног целовитог склопа размишљања. Фасада није одвојени део целине, нити се бавим фасадом као одвојеним делом израза. Она је производ читавог приступа и зависи од садржаја унутар грађевине. По мом мишљењу,

конструкција предодређује све, и карактер и облик. Ако желимо да имамо слободну фасаду, са којом можемо да манипулишемо и по хоризонтали и вертикали, онда ћемо повући стубове, што је у данашње време са армираним бетоном у потпуности могуће. Код класичног зида то није било могуће, јер он није дозвољавао померање по дубини и прављење, нпр., прозорских трака.

- Које је Ваше становиште по питању оптималног позиционирања вертикалних комуникација и помоћних просторија у основи интерполисане грађевине?

С. К.: Зависи од тога шта је садржај интерполисане грађевине. Ако је у питању стамбена зграда, код ње би било пожељно да вертикалне комуникације имају природно осветљавање. Ја сам до сада увек тако радио и мислим да је веома корисно. Грађевине код којих су степеништа позиционирана у неким мрачним деловима, не могу да буду добар простор за живот. Помоћне просторије не захтевају исти третман, међутим, и код њих он зависи од садржаја. Али оно што је јако важно код стамбених зграда је димензионисање простора, комуникација, степеништа, отвора, оријентација просторија у стану и др.

- Да ли сматрате да интерполисана грађевина треба да има различити карактер фасада у зависности од карактера амбијента према којима је оријентисана, или сматрате да све фасаде грађевине треба да буду део исте визуелне целине, тј. да имају идентичан ликовни или скулптурални третман?

С. К.: Фасаде могу да буду различитог карактера, али не у тој мери да се у потпуности мења израз целе грађевине. То сам радио, рецимо, код палате „Зора“, где постоје различити контекстуални услови у Улици кнегиње Зорке и у Макензијевој улици. Веома је озбиљно и тешко питање како направити предах и прелаз из једног у други карактер фасаде тамо где се грађевина ломи, у поменутом случају то је угао две улице. Иако је код „Зоре“ материјал исти, ипак није све исто. У Макензијевој је велика бука током читавог дана, док је у Улици кнегиње Зорке нешто мања, јер нема јавног саобраћаја.

- Да ли сте током Ваше вишегодишње праксе имали нека карактеристична искуства, неочекиване ситуације или проблеме у контексту планирања или пројектовања у заштићеним просторним културно-историјским целинама?

С. К.: На пример, палата „Кристал“ у Кнез Михаиловој улици је требало да буде робна кућа, зато и има онакав карактер фасада, који у конкурсном решењу није био такав. Пошто данас код нас инвеститори раде шта хоће и не постоји

заштита ауторских права, нити постоји заштита од стране било које институције, попут Друштва архитеката Београда, или Удружења архитеката Србије, они су једноставно одлучили да пројектовање ентеријера повере другоме, тако да нас двојица, Слободан Рајковић и ја, нисмо имали никаквог утицаја на ентеријер. Са друге стране, Завод за заштиту споменика културе је инсистирао да буде светлија боја фасаде, што мислим да није било неопходно, јер у Србији имамо дивног домаћег камена од ког је то могло да се гради, чак би било много топлије и примереније. То је било тешко искуство, као што је било и са палатом „Зора“ у Макензијевој улици. Код ње и данас раде надстрешнице и петљају на четвртог спрату на своју руку, како њима падне на памет.

РАЗГОВОР СА АРХИТЕКТОМ БРАНИСЛАВОМ МИТРОВИЋЕМ

- Какав је Ваш генерални став по питању уклапања интерполисане грађевине у урбано окружење, у ситуацијама када треба да се нађе у контексту изразите, специфичне или безизражајне архитектуре (изразита – аутентична, вредна и оригинална амбијентална целина, специфична – поседује значајне естетске и друге вредности, безизражајна – без посебних естетских и других вредности)?

Б. М.: Затечено окружење, било оно инспиративно или неутрално, одређује полазну платформу за нови објекат. Такође, утичу и карактеристике пејзажа, геометрија суседа у ширем смислу, као и објекти у контактної зони нове грађевине.

Без обзира да ли је архитектура контекста изразита, специфична или безизражајна, она увек на одређени начин утиче на нову кућу. Код доношења архитектонских одлука, нијансира се мера при позиционирању новог објекта у постојеће или затечено окружење. Интензитет „гласности“ новог артефакта нивелише се према вредности и квалитету затеченог амбијента. У посебно вредним споменичким целинама, нова архитектура би требало да буде „тиха“, да има боју мимикрије. Искуство проф. Василија Милуновића и моје, приликом рада на пројекту палате „Цептер“, можда најбоље одсликава претходно речено. Сматрали смо да у амбијенту Улице краља Петра треба пројектовати кућу која има капацитете да успостави контакт са контекстом прошлости, а кроз разумевање садашњости – у питању је временска димензија архитектуре, тј. архитектонског деловања у духу времена у којем кућа настаје. Преко пута је објекат тзв. „Зелене плочице“, у стилу сецесије знаменитих архитеката Андре Стевановића и Николе Несторовића, а у ширем окружењу је још неколико значајних објеката (нпр.: Азријел, Константин Јовановић...). У објекту палата „Цептер“ преплићу се (историјске) референце Истока и Запада; масивни зид прочеља црпи

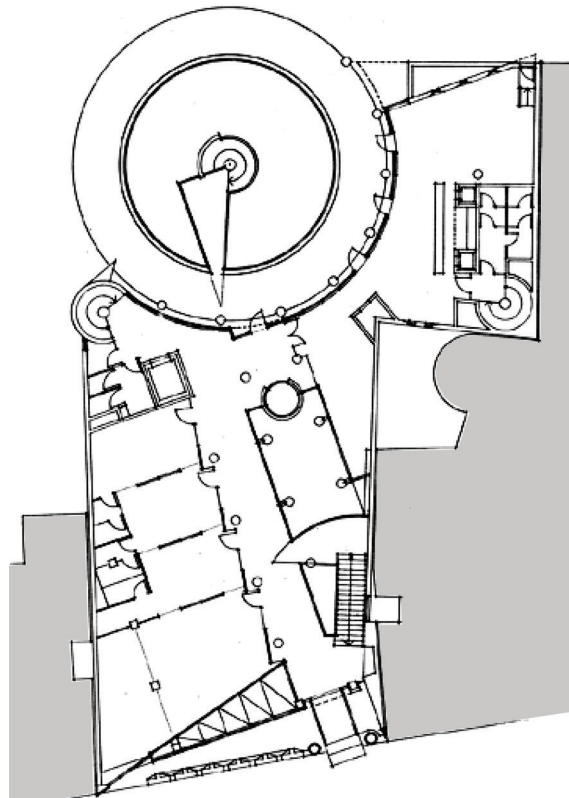
референце средњовековних зидина Хиландара, док је сецесија, као контекстуални стилски утицај на наш објекат, присутна кроз минуциозни детаљ од нерђајућег челика, који је истовремено и материјал примењен у обликовном процесу производње компаније „Цептер“. Све невидљиве нити које су присутне у затеченом простору: и историја, и материјали, и историјски стилови... утичу у одређеној мери на архитектуру овог објекта. Наша идеја је била да кућа понесе, сакупи у себи и транспонује целокупну затечену енергију у интервенсаном простору, и да то буде реакција на затечено стање. Последица таквог приступа је уклапање у простор који је значајан и вредан и у који се тада уграђује скромни камичак овог тренутка. Добром кућом сматрам онај објекат који поштује „дух места“ и све видљиве и невидљиве утицаје који су присутни на локацији. Тада нови артефакт може да носи своју посебност, па чак и конфликтну другост, која се можда, на први поглед, и разликује од окружења и зрачи као ново. Уколико су у кућу уграђени дух места и енергија тренутка, та кућа временом постаје нераскидиви део затеченог, пређашњег контекста.

- Да ли приликом пројектовања неке интерполисане грађевине примењујете већ дефинисан лични став према окружењу, или се сваки пут опредељујете у односу на тренутне околности?

Б. М.: Сваки пут реагујем на други начин. Данас није све исто као јуче, старији смо за претходно искуство и можда мало акумулираног знања. Тренутак сусрета са контекстом и кућама које затичемо на локацији, је бљесак који одређује будућу ситуацију. Сматрам да је најлакше понављати стечена сазнања и већ освојено искуство. Међутим, свака нова ситуација у контексту или околности које се односе на потребе клијента на извесан начин мењају правац нашег деловања. Кроз различите ситуације проверавао сам свој однос према архитектури и сопствене стваралачке капацитете. Када би тај порив за променама и новим у процесу тражења изостао, вероватно бих напустио архитектуру и потражио други медијум за изражавање. Неизвесност процеса истраживања и тражење новог унапређују архитектуру. Уколико бисмо процес пројектовања упоредили са шахом, видели бисмо велике сличности са брзопотезним минијатурама, које волим због неизвесности и енергије коју носе са собом, а такви мисаони процеси ми пружају задовољство и одржавају моју енергију и посвећеност архитектури.

- Који, по Вашем мишљењу, могу да буду мотиви за контрастно становиште, чиме би интерполисана грађевина могла значајно да се истиче у односу на окружење?

Б. М.: Сматрам да контекст, како год га разумели, без обзира да ли мислимо на куће у окружењу, атмосферу у којој настаје нека нова кућа, или људе са којима комуницирамо и

Сл. 5 Пословни објекат „Цептер“, Краља Петра 32 (Бранислав Митровић, Василије Милуновић, Душан Тешић, 1997)

Fig. 5 "Zepter" office building, Kralja Petra 32 (Branislav Mitrović, Vasilije Milunović, Dušan Tešić, 1997)

радимо, увек провоцира неку нову ситуацију. Ако делујемо у безизражајном и неинвентивном окружењу, природно се окрећемо сопственом искуству и одређеном инстинктивном унутрашњем пориву или механизму који нас води у више стваралачких могућности и слободнијој просторној спекулацији. Тада се стварају услови да новим артефактом или знаком у простору добијемо другу симболичну или амбијенталну вредност. Ако такав метод разумемо као акцентирање простора новим знаком, или заузимање контрастног становишта према затеченом контексту, тада се одговорност архитектке вишеструко усложњава. Аутор мора да покаже своју стваралачку зрелост, уздржаност и меру сразмерно ризику (неизвесности) таквог поступка.

- Који, по Вашем мишљењу, могу да буду мотиви за миметично становиште, чиме би интерполирана грађевина могла да се уклапа у непосредно окружење и подржава га?

Б. М.: Када је у питању посебна вредност куће, или амбијента, када су у питању интерполације приликом контакта куће са кућом, миметично становиште може да буде одговор. Ја бих то назвао одговором на прву импресију, јер и различитости могу да допринесу бољитку. Много је примера сусрета између објеката различитих стилова и периода, који један са другим, иако у одређеном тренутку делују можда супротстављено, након одређеног времена почну да комуницирају и уважавају се међу собом. Можда ћу сада бити субјективан, али пре бих се мимикрично понашао у неком ширем урбанистичком контексту, него у непосредном контакту два објекта, тј. у односу кућа – кућа.

Чини ми се да код интерполација имамо право да, наравно уз веома одговоран приступ, објекат обележимо тренутком у којем он настаје.

- Да ли приликом пројектовања интерполисане грађевине примењујете „спону“ у смислу везног елемента или зоне на фасади, која има улогу да повеже или дистанцира грађевину у односу на окружење и на који начин је примењујете?

Б. М.: Ово питање бих могао да коментаришем позивајући се на своје искуство са два објекта из подручја заштите у Кнез Михаиловој улици у Београду. То су пословни објекти палата „Цептер“ (који сам радио са архитектором Василијем Милуновићем) и ХВБ банка. Спона може да буде празнина, а може и директна веза преко одређеног архитектонског елемента. Код палате „Цептер“ доминира монолит постављен у зони фасаде између суседа, који тако формира међупростор – дистанцу према постојећим објектима.

Између овако позиционираног монолита (предња анвелоба) и унутрашње стаклене опне у угаоној деклинацији према регулационој линији (друга анвелоба), у створеном међупростору, пројектована је челична структура која је везни елемент (спона) између два плана. Закошени део стакла (транспарентна опна) мимоилази зид са задње стране и постаје веза са суседима.

ХВБ банка је угаони објекат дужег фасадног фронта. Таква геометрија је наметнула други архитектонски приступ. Дужина бочног фронта (у Рајићевој и Улици кнеза Лазара) сведена је на угаони акценат „реплицирајући“ суседима. Фасада постојећег објекта из Рајићеве је „прсликана“ на

нови објекат, задржавајући пропорцију, димензије отвора, позиције мансардних прозора... компонована савременим архитектонским језиком и материјалима.

Геометрија, димензија и пропорција ризалита постојећег објекта из Улице цара Лазара су реплицирани дуж дела фасаде у Рајићевој улици. Оваквим „дијалогом“ са суседима акценат је померен на угао објекта, где је тада могла да се позиционира надстрешница која доминира простором и дефинише припадност тог дела улице.

Код стамбених објеката у Вишеградској и Кумановској улици примењена је слична методологија: фасадним елементима према суседима се остварује контакт са постојећим објектима, а у створеном међупростору се акцентује нова геометрија објекта.

- Да ли, по Вашем мишљењу, примењени материјал на фасадама треба да буде у складу са наменом објекта, или избор материјала зависи од окружења у које се грађевина уклапа, или пак од Вашег ауторског става, тј. врсте материјала који преферирате?

Б. М.: Увек процењујемо у каквом је складу избор материјала са наменом објекта. Са друге стране, сматрам да је тешко пренебрегнути утицај окружења на избор материјала. Мислим да архитекта мора те варијације да усклађује и дозира, а то је дефинитивно ствар процене, знања, талента, ликовности...

Посебно сматрам да је увођење нових материјала и технологија од непроцењиве вредности за архитектонски рад и развој, и да аутору отвара нове архитектонске и обликовне могућности.

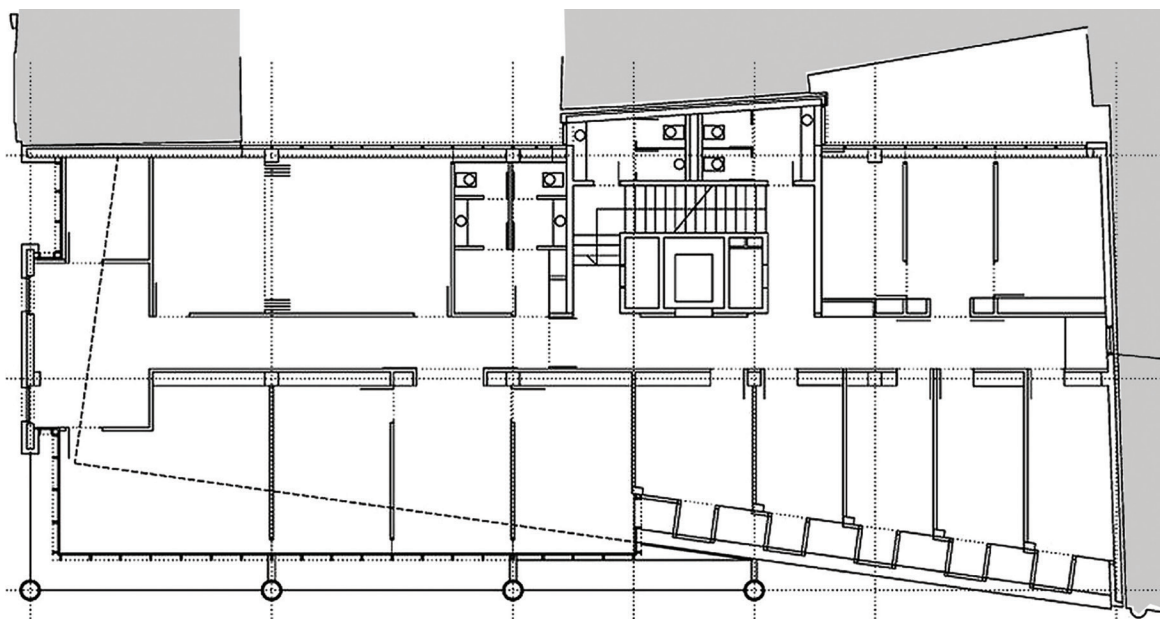
- Да ли сматрате да функционална организација треба да буде таква да може да пружи слободу независног ликовног или скулптуралног решења фасаде током процеса пројектовања, или је, по Вашем мишљењу, визуелни идентитет фасада директна последица претходно дефинисане унутрашње структуре грађевине?

Б. М.: То је веома комплексно питање и сматрам да нема правила. У процесу пројектовања се трудим да функција буде постављена тако да оставља простор за ликовну или обликовну артикулацију, у овом случају фасадне равни која је оријентисана ка улици, да има доста простора за ликовно и (или) скулпторско решење. Интерполирани објекат никада не треба посматрати само као пројекцију – фасадну раван; фасаде морају да буду део целокупне волуметрије и обликовања објекта. У том смислу, поред наведене корелације план – волумен – фронт, мислим да су утицаји који долазе из контекста веома драгоцени. Тиме је цео процес пројектантског одлучивања вишеслојан.

Куће имају карактер. То мора да се осети у обликовању објекта. Тешко је, нпр., пројектовати један стамбени објекат, а да он нема карактеристике те архитектуре, топлину станишта, привлачност дома. Мислим да сам ја лично у том одвајању функције од обликовног највише успео на стамбеном објекту у Кумановској улици у Београду. Кад говорим о својим објектима, сматрам да је на тој кући постигнута највећа аутономија фасаде у односу на унутрашње садржаје.

Сл. 6 Пословни објекат „ХВБ банка“, Рајићева 27 (Бранислав Митровић, 2002)

Fig. 6 "HVB bank" office building, Rajičeva 27 (Branislav Mitrović, 2002)

- Које је Ваше становиште по питању оптималног позиционирања вертикалних комуникација и помоћних просторија у основи интерполисане грађевине?

Б. М.: Мислим да између интерполисане зграде и осталих објеката нема велике разлике, осим што код прве постоји одређено наметање геометрије која ограничава маневарски простор. Сасвим сигурно, увек је у питању пројектантски напор да се позиционирањем вертикалних комуникација и помоћних просторија обезбеди простор за већу аутономију пројектантског деловања, како по питању архитектонског простора тако и у обликовању фасада.

- Да ли сматрате да интерполисана грађевина треба да има различити карактер фасада у зависности од карактера амбијента према којима је оријентисана, или сматрате да све фасаде грађевине треба да буду део исте визуелне целине, тј. да имају идентичан ликовни или скулптурални третман?

Б. М.: Ближе ми је прво становиште, али сматрам да ту нема правила или готових решења, него да на све то утичу различити аспекти контекста, енергије или порука који одређени објект носе.

Нпр., када посматрамо старе београдске интерполоване фасаде, веома је уочљиво да су оне према улици посебно обрађене и репрезентативне, а фасаде према дворишту су рационалније и од скромнијих материјала. Мислим да у одређеној мери принцип основне интерполације – две фасаде (улична и дворишна), такав приступ на одређени начин и намеће. Када имамо сложенију просторну структуру или проблем уклапања отварају се сложеније дилеме.

Можда се објект МПС, на углу улица Личке и Карађорђеве, може сврстати у такву групу објеката. Ова угаона локација има веома велики број разноврсних утицаја:

- различита висинска регулација суседа дуж Личке и Карађорђеве улице, као и утицај читавог фронта Карађорђеве улице, од објекта МПС до зграде Трејд Јуника, преко пута железничке станице (Идејни пројекат арх. В. Милуновић);
- различита висинска регулација између угла интервенције и угаоног дела објекта Економског факултета;
- захтев инвеститора да се пројектује кула на углу са неокласичном иконографијом (време постмодерне);
- ширина коридора тзв. Теразијске терасе и позиција објекта као угаоне куће према простору Савамале.

Резултат свих тих утицаја је објект у којем сам покушао да помири све претходне захтеве са „куллом“ полукружне геометрије, без стилских одредница, „усечен“ у фасадне фронтоне различитих висинских регулација (Личка и Карађорђева), као репер који висински комуницира са суседима на угаоним позицијама (Економски факултет – Трејд Јуник).

- Да ли сте током Ваше вишегодишње праксе имали нека карактеристична искуства, неочекиване ситуације или проблеме у контексту планирања или пројектовања у заштићеним просторним културно-историјским целинама?

Б. М.: Сваки следећи рад (задатак) је ново искуство, односно ја га тако доживљавам. Увек покушавате да кренете испочетка. Професор Василије Милуновић и ја добили смо 1989. год. прву награду на конкурс за надградњу блока зграда од Центротекстила до Робне куће Београд у Кнез Михаиловој улици. Нажалост, пројекат није урађен, нити је објект изведен према конкурсном решењу. Пројектован је унутрашњи пешачки ток паралелан Кнез Михаиловој улици и активиран је простор у блоку иза хотела Мажестик. Након две хиљаде године се указала прилика да направимо корак даље у пројекту, да га разрадим. Међутим, тадашњи градски архитекта није имао слуха за такво решење и на крају је направљено нешто у потпуности другачије и без нас. Како је у питању сам почетак Кнез Михаилове улице, то је требало да буде крај једног дела опуса у заштићеној зони: Центер, ХВБ банка и тај објект преко пута палате „Албанија“. Да је реализован, заједно са објектом МПЦ-а, код Економског факултета, изражавао би мој архитектонски став, професионалне тежње и објективни потенцијал у том периоду рада. Тако сложени задаци непогрешиво откривају домете нечије архитектуре и пројектантима је веома важно како ће пројектована архитектура да буде реализована. Жао ми је што тај пројекат није реализован, јер да јесте, чини ми се да би будући на експонираном месту, имао извесног утицаја на климу у београдској архитектури деведесетих и (не)појаву оних мансарди које су биле карактеристичне за тај период.

РАЗГОВОР СА АРХИТЕКТОМ ГОРАНОМ ВОЈВОДИЋЕМ

- Какав је Ваш генерални став по питању уклапања интерполисане грађевине у урбано окружење, у ситуацијама када треба да се нађе у контексту изразите, специфичне или безизражајне архитектуре (изразита – аутентична, вредна и оригинална амбијентална целина, специфична – поседује значајне естетске и друге вредности, безизражајна – без посебних естетских и других вредности)?

Г. В.: Свему што изискује пројектантски аганжман приступам са одређеним респектом. Ту највише мислим на улазне податке везане за одређена ограничења, било да су урбанистичка, од стране инвеститора или су она везана за затечено стање. Сматрам да је јако важно да се препознају границе у оквиру којих се морамо кретати. Када је реч о контексту интерполације, није ми, нпр., блиска специфичност архитектуре Захе Хадид, сматрам је на одређени начин агресивном, оном која се намеће.

Такав став, једноставно, није део мог професионалног размишљања – да се прављењем гега, или агресивним понашањем, изазива позор, скреће пажња на себе. Овакав пројектантски приступ је моје „опште место“, генерално за све пројектантске активности, не само према интерполацији. Мишљења сам да треба поштовати непосредно окружење, обавезу суживота у низу. Свакако, другачији је став, пројектантско начело, свеукупно понашање када је тема слободностојећи објекат, када су све могућности отворене. Као у Дучићевој књизи „Благо цара Радована“, када песник каже да постоји кућа на врх брда, са стотину прозора – а са сваког прозора различит видик. Код интерполације нема различитих видика. Код таквог ограничења објекат је уграђен, могуће је да постоје први план, други план, или кибиц-фенстер, па онда може да се гледа лево и десно. Кључна ствар код интерполације је како се односити према објектима који су ту до вас. Или их поштујете, па сте у суживоту, или сте у некаквом антагонизму, са њима или са собом. У свему има изузетака, па наравно да се не можемо увек исто односити према затеченом ако је значајно и по неком основу вредно. Мишљења сам да, уопштено посматрано, имамо проблем са тумачењем шта је то културно, односно градитељско наслеђе, и да се проблематично односимо према истом. Правила која дефинишу шта би конкретно требало да се штити и под којим условима морала би да буду флексибилнија. Пре неку годину, у оквиру Београдске интернационалне недеље архитектуре, имали смо презентацију објеката који су надграђени у Београду и Бечу. Могло се видети до које мере постоји флексибилност у ситуацијама грађења у заштићеној средини. То наравно не значи да се супротности не могу сложити, напротив, оне могу својим контраставовима да подржавају заједничке вредности. У таквим околностима, када су бонитети суседних објеката значајно различити, решавам то тако што формирам адекватну димензију – паузу, одстојање између садржаја суседних објеката, и тиме направим одређену ограду, својеврсни неутрални прелаз према ономе што желим да пројектантски искажем.

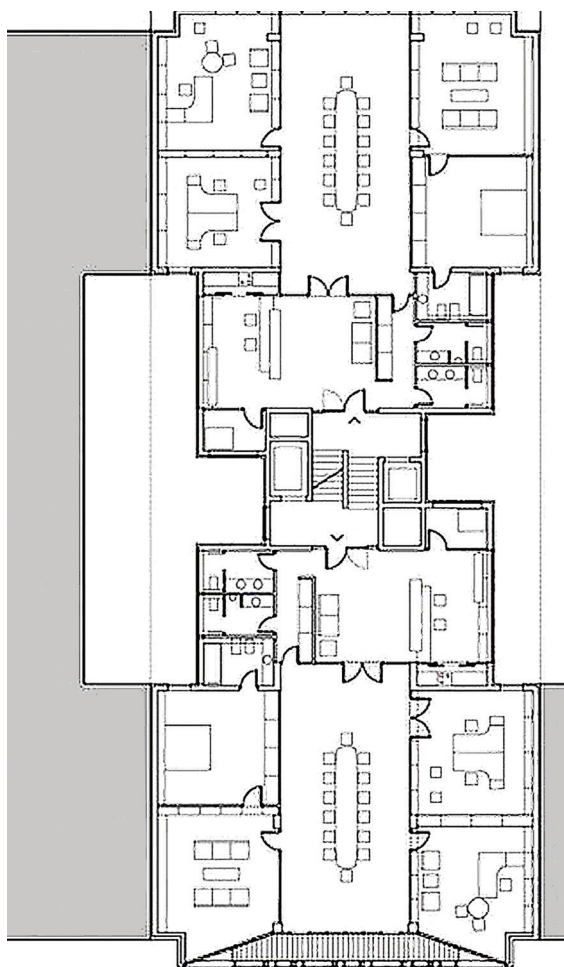
- Да ли приликом пројектовања неке интерполисане грађевине примењујете већ дефинисан лични став према окружењу, или се сваки пут опредељујете у односу на тренутне околности?

Г. В.: Свако од нас има изграђену неку професионалну доктрину, или начин како размишља као пројектант. Оно што је сигурно, приликом сваког почетка правим оквир у коме ћу се кретати. Оквир је димензионисан према ономе шта ми је у пројекту дозвољено и тиме шта се налази у контакт-зонама са суседним објектима. То је опште становиште кога се придржавам, мада и бројне конкретне околности имају додатни утицај на одлучивање у процесу рада. Код пословно-стамбеног објекта „Анекс“, у Ресавској улици у Београду, са једне стране локације затечена је дефинисана наслеђена структура, док се на другој страни налазила приземна кућа четвороводног крова, због чега се

Сл. 7 Пословни објекат „Анекс“, Ресавска 23 (Горан Војводић, Александар Хрњез, 2010)

Fig. 7 “Anex” office building, Resavska 23 (Goran Vojvodić, Aleksandar Hrnjez, 2010)

јавио потпуни дисбаланс у простору. Очекивао сам, да ће се, у складу са урбаним регулама, оформити континулан улични фронт. На основу таквих претпоставки сам пројектовао тај објекат. Нажалост, до сада се са десне стране ништа није десило, те постоји извесна неуравнотеженост, одсуство континуалног низа објеката сродних волумена, што у први план доводи забатни зид и на одређен (негативан) начин конкурише естетици и препознатим квалитетима уличне фасаде.

- Који, по Вашем мишљењу, могу да буду мотиви за контрастно становиште, чиме би интерполирана грађевина могла значајно да се истиче у односу на окружење?

Г. В.: Прво што ми пада на памет је могућа лична неоствареност (или незнање) или егзибиционизам архитекте. Нисам противник искорак, ако то намена објекта подржава, и ако таквим гестом објекат добија на сопственом идентитету. Код претходно поменутог објекта „Анекс“, поменуто полазиште је потом и надграђено становиштем да Ресавска улица у којој се објекат налази има веома узак улични фронт, због чега висок објекат из различитих позиција не може квалитетно бити сагледан. Из тог разлога су поједини стаклени елементи на фасади испуштени у простор, наговештавајући својом формом, али и интензивним колором, постојање нечег новог. У таквим околностима прихватам метод контраста, наглашено експресивни исказ.

- Који, по Вашем мишљењу, могу да буду мотиви за миметично становиште, чиме би интерполирана грађевина могла да се уклапа у непосредно окружење и подражава га?

Г. В.: То је ствар личног афинитета, тј. одлуке да се приклоните или пак наметнете окружењу. Мој пројектантски став је да се приклањам контексту. Такав став заступам у ситуацији када проценим да не постоје капацитети, мотиви или могућности да се у датом просторном оквиру постигне нешто што би имало потребну тежину другачијег, различитог. Ако је реч о стамбеном садржају, могућности за постизање изразитог индивидуалитета су углавном сужене. Мада, рецимо, колега Миодраг Мирковић је направио значајан искорак са објектом „Инфинити“ у Добрачиној улици у Београду са покренутом, заталасаном остакљеном фасадом. Нисам сигуран да бих на такав начин решио дотичну ситуацију, али је он изнео став који је веома експресиван и, што је посебно значајно, успео је да убеди клијента да инвестира у искорак такве врсте, креативну идеју.

- Да ли приликом пројектовања интерполисане грађевине примењујете „спону“ у смислу везног елемента или зоне на фасади, која има улогу да повеже или дистанцира грађевину у односу на окружење и на који начин је примењујете?

Г. В.: Да, има много разлога зашто треба правити – потенцирати – промену, паузу. Напросто, тиме се даје одређена дистанца и прави међупростор између новог објекта и онога што постоји. У међупростору ће се десити неке техничке ствари, дилатације. Међутим, растојање је узрочно-последична појава. Њиме дајете објекту простора, могућност да га „очистите“ од утицаја непосредних суседа, од оптерећења њиховим ритмом, метриком, фасадном пластиком. Свакако, од значаја је и бонитет суседних објеката. Стога, мислим да мора постојати некаква разлика између новопројектованог и затеченог, у виду паузе или неутралне зоне, чиме се постижу самосталност и експлицитност затеченог и новопројектованог.

- Да ли, по Вашем мишљењу, примењени материјал на фасадама треба да буде у складу са наменом објекта, или избор материјала зависи од окружења у које се грађевина уклапа, или пак од Вашег ауторског става, тј. врсте материјала који преферирате?

Г. В.: Сва три става су примењива, што зависи од места, времена и тренутне инспирације. Ако се следи мимикричан став, тј. уклапање у окружење, онда би то требало подржати и материјалом. Са друге стране, ако желите да се објекат истакне формом, обликовношћу, или да се да значај његовој садржини, онда ће и материјализација пратити ту идеју. Код стамбеног објекта на углу улица Крунска и Коче Капетана, у Београду, жеља ми је била да скулптуралношћу форме постигнем израз, због чега је она (фасада) очишћена од било какве сувишне материјализације. Трбало је да буде комплетно од натур бетона, међутим, и поред добре сарадње са инвеститором, проценио сам да, вероватно, не би била добро изведена, тј. техничко-технолошке могућности нису биле на адекватном нивоу, онако како сам ја то желео, због чега је на крају обложена белим композитним плочама. Дакле, могући приступ је истицање објекта самом формом, на супрот могућности примене материјала као изражајног средства, посебно код објеката – фасада – без наглашене промене ритма и фасадних украса. Ту је могуће благим променама димензија, завршном обрадом једног истог материјала, или комбинацијом различитих материјала у равни, постићи добар ефекат.

- Да ли сматрате да функционална организација треба да буде таква да може да пружи слободу независног ликовног или скулптуралног решења фасаде током процеса пројектовања, или је, по Вашем мишљењу, визуелни идентитет фасада директна последица претходно дефинисане унутрашње структуре грађевине?

Г. В.: По овом основу блиско ми је Ф. Л. Рајтово уверење да функција и форма треба да буду једно, те ту препознајем и сопствену улогу. С обзиром на то да се, као архитекте бавимо сервилном делтаношћу – удовољавамо, испуњавамо жеље, задовољавамо потребе, али и решавамо проблеме

инвеститора, у сопственом ангажману се трудим да помирим све наведено. Шта ће у појавном смислу из тог ангажмана проистећи питање је друге димензије. Ако бих морао да се одредим, свакако бих прво водио рачуна о функцији, те уколико је она квалитетно постављена и форма која проистекне из тога ће бити не мање квалитетна. Са друге стране, блиска ми је и та врста пројектантске слободе, да након достизања жељеног нивоа функционалности застанем, да би онда преостали део креативног капацитета, могућности и времена „потрошио“ на поигравање фасадом и материјализацијом производећи евентуално неки нови квалитет.

- Које је Ваше становиште по питању оптималног позиционирања вертикалних комуникација и помоћних просторија у основи интерполисане грађевине?

Г. В.: На првом месту мора бити задовољена функција, а одатле ће и проистећи најадекватнија позиција вертикалних комуникација. Ограничавајући фактори слободног габарита (између два објекта) свакако могу бити условљавајућа полазна тачка, која доводи до одређених компромиса. Код објекта у Ресавској улици димензија локације је била цца 17x50m, дакле изузетно издужена форма, и када су у то умрежени урбанистички подаци о заузећу парцеле, коефицијент изградње и други параметри, добијена је веома неповољна пропорција, у смислу ширине фронта и дубине објекта који се може формирати. У таквом контексту, логично је да вертикалне комуникације, степеништа и лифтови буду у централној позицији, а да се остали садржаји надограђују. У другом плану, морало се водити рачуна о затеченим условима – визууре, осунчање, позиција светларника и др., и свим оним елементима који директно утичу на квалитет формираних садржаја. Вертикалне комуникације су стога третиране као подршка ономе што је централни садржај.

- Да ли сматрате да интерполисана грађевина треба да има различити карактер фасада у зависности од карактера амбијентата према којима је оријентисана, или сматрате да све фасаде грађевине треба да буду део исте визуелне целине, тј. да имају идентичан ликовни или скулптурални третман?

Г. В.: Не сматрам да фасаде треба да имају исти третман, напротив, подржавам различитост. Урбанистички услови могу бити (у пракси) крајње ригидни, али постоје могућности да се и у таквом задатом оквиру постигну различити карактери фасада. Мислим да нам је превише „сору-paste“ става у струци, да смо изгубили потребу за индивидуалношћу, за оригиналним, јединственим изразом, исказом сопствених идеја и одговора на задате теме. Примера ради, када бих био у ситуацији да пројектујем куће у низу, на различитим парцелама, трудио бих се да свака од њих буде различита. Напросто, мислим

да је то могућност у којој морају бити истакнути лични пројектантски и креативни капацитети појединца. Са друге стране, угаони објекат је „прича за себе“, вечити изазов сваког креативног архитекте. Он чини реперну тачку, место је препознавања, или можда показивања, у сваком случају место наглашеног дијалога са непосредним окружењем. Зато и мислим да је угао место од кога све почиње. Угаони објекат у Крунској улици бр. 87 је управо проистекао из таквог става. Његовом реализацијом су успостављени нови односи у затеченој урбаној целини, формиране су другачије визууре, другачија естетика куће на углу. Отклањањем габарита у последњој етажи направљен је експес, по мени пожељан на објекту на оваквом месту, и тиме сам своје ауторске, пројектантске апетите задовољио. Тим гестом кућа је начињена знаком – реперним местом.

- Да ли сте током Ваше вишегодишње праксе имали нека карактеристична искуства, неочекиване ситуације или проблеме у контексту планирања или пројектовања у заштићеним просторним културно-историјским целинама?

Г. В.: Имао сам, наравно. Док сам радио на пројекту реконструкције зграде Београдске филхармоније, потпуно неадекватне за потребе филхармоније, уочио сам да недостаје простор за пратеће садржаје. Решење је пронађено прикључењем хаустора (ван габарита самог објекта филхармоније), простора који није имао адекватну употребну вредност. Људи који су тада одлучивали о томе препознали су виши интерес заједнице и начињен је својеврстан преседан – хаустор је постао антре и улазни фоаје, данас, поред саме концертне дворане, најрепрезентативнији простор филхармоније. Код урбане виле у Крунској улици (под амбијенталном заштитом Завода за заштиту споменика културе), „борба“ за адекватне урбанистичке услове је потрајала више од две године, само зато што је у планском документу дотична локација третирана на професији потпуно непримерен начин. Предвиђено је постојање ниског приземља, високог приземља, првог спрата, повученог спрата и другог повученог спрата, при чему је постојање ниског и високог приземља било „правдано“ висинском разликом од 20cm. Под таквим условима кућа би изгледала више као зигурат него градска кућа. Професионалном и људском упорношћу та ситуација је измењена и резултирала је објектом, а онда и коментаром у угледном холандском часопису *A10*: „Београд је најзад добио урбану вилу“. Због тога, али и многих сличних и другачијих ситуација, желим истаћи важност позиције и улоге архитекте – осим одговорности према инвестицији и инвеститору, мора постојати и свест о потреби да се на заједницу, друштво у целини, делује едукативно, да се утицајем и обликовањем окружења креира квалитетнији животни простор.

РАЗГОВОР СА АРХИТЕКТОМ ЈЕЛЕНОМ ИВАНОВИЋ ВОЈВОДИЋ

- Какав је Ваш генерални став по питању уклапања интерполисане грађевине у урбано окружење, у ситуацијама када треба да се нађе у контексту изразите, специфичне или безизражајне архитектуре (изразита – аутентична, вредна и оригинална амбијентална целина, специфична – поседује значајне естетске и друге вредности, безизражајна – без посебних естетских и других вредности)?

Ј. И. В.: Сматрам да је принцип интерполисања у XXI веку нашао нови, посебан израз. Уколико посматрамо савремене тенденције у архитектури, везане за интерполације, примећујемо да се уклапање у окружење може односити и на пројекте и на реализоване објекте, код којих су се архитекти на различите начине уклапали у изграђени контекст. Моје искуство из студија проф. Милана Лојанице током студирања везано је за период разграничавања слојева, када се сматрало да дух објеката на које се нови наслања треба кроз њега и даље „да живи”. Тако се историјски контекст на неки начин продужава. Када сам са колегиницама Миленом Бојовић и Снежаном

Литвиновић радила пројекат „Еуроцентра” у Македонској улици у Београду, трудиле смо се да направимо неку врсту фрагментата-целина, тако да смо имали делове, тзв. неутралне елементе, који се везују за наслеђене објекте, а у средишту композиције фасадног платна смо тежиле да остваримо посебан, ауторски израз пасаж, пролаза кроз објекат, касније названог „одшкринута врата центра”. Ако се вратим на питање и став према различитим контекстима и уклапањима, такве активности често зовем мушким и женским ауторским рукописом. Ауторски печат више доминира код стваралаца који су посвећени себи, сопственом рукопису и развоју личног доприноса (мушки рукопис). Наш тим је био женски и ми смо се првенствено бавиле наслеђем и окружењем, а потом и сопственим рукописом. Било нам је битно да проучимо на који начин су слична решења била реализована широм света, посебно смо биле импресиониране архитектуром града Рима, због слојевитости и могућности дубине читања. За разлику од процеса рада на стварању архитектонског дела, бављење интерполацијама у градском језгру је много сложеније и захтева знатна мултидисциплинарна истраживања. Пројектовање самосталног објекта је једноставније, а када се ради о интерполацијама у урбаном окружењу,

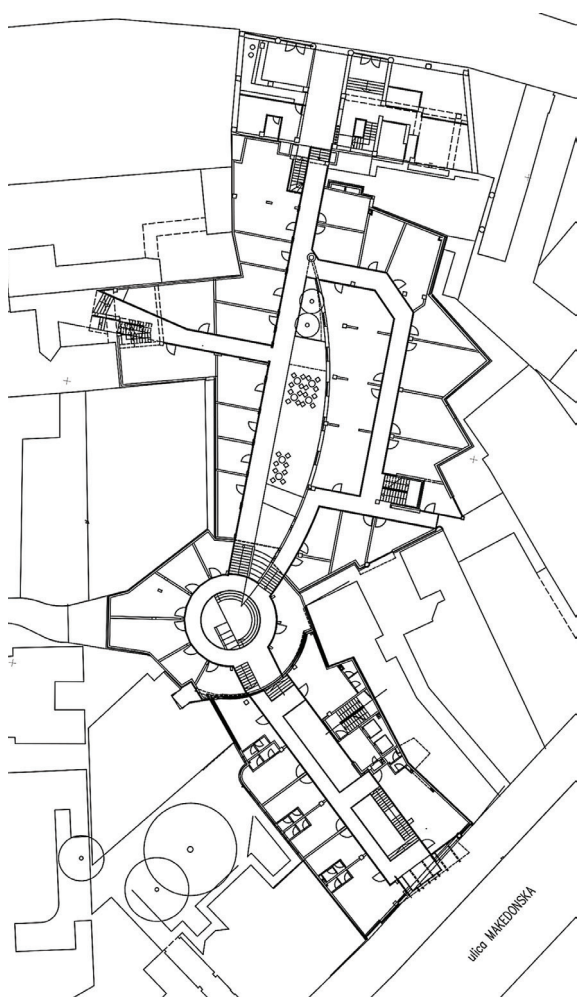
Сл. 8 Пословни објекат „Еуроцентар”, Македонска 30 (Милена Бојовић, Јелена Ивановић Војводић, Снежана Литвиновић, 2003)

Fig. 8 “Eurocenter” office building, Makedonska 30 (Milena Bojović, Jelena Ivanović Vojvodić, Snežana Litvinović, 2003)

потребно је више месеци за истраживање контекста – увид у документацију, архивске пројекте и ишчитавање историјских слојева. Потом настаје промишљање о томе шта је некада неко мислио и објектом желео да каже, па затим како то да се траспонује кроз савремени рукопис и актуелно време. Дакле, заузимају неутралан приступ наслеђеном контексту у процесу стварања интерполисаног архитектонског дела, са намером стварања аутентичних, изражајних, естетских и савремених вредности новог објекта и његовог уклапања у урбани контекст града.

- Да ли приликом пројектовања неке интерполисане грађевине примењујете већ дефинисан лични став према окружењу, или се сваки пут опредељујете у односу на тренутне околности?

Ј. И. В.: Питање контекста сматрам изузетно битним и увек се опредељујем у односу на то што је тренутна вредност у окружењу објекта. Најчешће заступа лични став према контексту, тако да бих се, у ситуацијама када би била нека безизражајна архитектура у окружењу, свакако охрабрила и заступала радикалније ауторско становиште у смислу доминирања над наслеђеном архитектуром тог дела града, јер би то онда био прави одговор.

- Који, по Вашем мишљењу, могу да буду мотиви за контрастно становиште, чиме би интерполисаног грађевина могла значајно да се истиче у односу на окружење?

Ј. И. В.: У градовима постоје читаве зоне које нису предмет културне заштите историјског наслеђа и у таквом окружењу је могуће реализовати потпуно контрастну, савремену архитектуру, јер се град моделује кроз амбијенте, објекте и архитектонска дела која треба да имају свој живот кроз сва историјска доба. Ново, савремено доба би требало да остави траг у садашњости архитектуре. У таквим околностима могуће је бавити се више еркерима, или прислањањем објекта на регулациону линију, или искацањем ван грађевинске линије у вишим етажама, затим архитектуром пете или кровне фасаде, која постаје у многим примерима веома активна, могућностима креирања јавних простора активирањем приземља и др. Постоји много квалитетних одговора са таквим ангажованим приступом и значајним, изражајним решењима. Са друге стране, веома је тешко реализовати до краја оно што архитекта на почетку осмисли као концепт и обично се сматра да би пројектанти и аутори дела требало да буду задовољни када се приликом реализације задржи око седамдесет процената првобитне идеје. Захтеви инвеститора су углавном на економском нивоу, проистекли из математичких модела и рачуница, а ми се трудимо да архитектуру преведемо на ниво уметности, културе и комуникације у граду, тако да су то различити колосеци, са једне стране захтеви друштва, економије, политике, а са друге, захтеви наше професије. Контрастни став у интерполацијама је могућ као критички осврт на питања архитектуре данас и теме којима се отварају нови изазови у ефектима и привлачењима широке публике ка разумевању архитектуре која се издваја из наслеђеног урбаног контекста због одређеног друштвеног става.

- Који, по Вашем мишљењу, могу да буду мотиви за миметично становиште, чиме би интерполисаног грађевина могла да се уклапа у непосредно окружење и подражава га?

Ј. И. В.: Ту бих можда могла да цитирам јапанског архитекту Кенга Куму, који је рекао: „Ја желим да избришем архитектуру“. Шта је хтео да каже, тумачимо кроз одабрани став мимикрије. У неким случајевима, када су у питању неко изузетно културно добро или нека изузетна тема која треба да се обради, више се размишља о окружењу, о заштити неког амбијента или предела. Тада се може приступити стварању мимикричне архитектуре, тј. таквој реализацији да се нови објекат уопште не препознаје као ново дело у датом окружењу. Мислим да у том случају има фантастичних архитектонских могућности да се у ентеријеру покажу став, ауторски рукопис и специфична ликовност који обележавају време у коме дело настаје.

- Да ли приликом пројектовања интерполисане грађевине примењујете „спону“ у смислу везног елемента или зоне на фасади, која има улогу да повеже или дистанцира грађевину у односу на окружење и на који начин је примењујете?

Ј. И. В.: Да, примењивали смо спону у смислу неутралног фасадног платна, које је потпуно транспарентно и које осликава окружење у коме се налази. То је нека врста огледала наслеђених слојева, и то не само суседних објеката на које се интерполација наслања, већ и оних објеката преко пута улице који се огледају у њој. Тако смо покушали да се изразимо кроз примену нових, стаклених фасадних елемената. Наша главна тежња је била да се не виде профили као ограничење стаклених површина, јер се стакло на великим површинама увија и не може да опстане на оним распонима које бисмо ми често желели. Када смо радиле на пројекту „Еуроцентра“, проучавале смо који су то материјали који доминирају на старим фасадама у граду и констатовале смо да су то најчешће камен или вештачки камен, тако да је наша замисао била да камени елемент делује као да је накачен на неутралну опну од стакла.

- Да ли, по Вашем мишљењу, примењени материјал на фасадама треба да буде у складу са наменом објекта, или избор материјала зависи од окружења у које се грађевина уклапа, или пак од Вашег ауторског става, тј. врсте материјала који преферирате?

Ј. И. В.: У питању је комбинација свега, тј. свих поменутих фактора. Поготово када сам радила у тиму са архитектама Василијем Милуновићем и Гораном Војводићем, ми смо од материјала правили архитектуру. Архитектура је била сведена, а материјали су помагали да се направи адекватан детаљ као однос према теми коју смо обрађивали. Ауторски став проистиче из претходно поменутог, тј. у односу на контекст, а материјали могу да буду одређени према личном афинитету, али и у односу на окружење у коме објекат треба да се налази, јер није исто радити интерполисани објекат у урбаном контексту или објекат ван града у оквиру неког мањег просторног ансамбла. Мислим да је избор материјала изузетно значајан за сваки пројекат, поготово за интерполације, и да историјско и културно наслеђе има у томе посебну улогу. Код „Еуроцентра“ смо преферирале лакше материјале, када је била у питању спона у виду стаклених елемената, а са друге стране, камене плоче, којима је требало да се одрази трајност и чврстина, чиме се ауторски рукопис додатно појачавао.

- Да ли сматрате да функционална организација треба да буде таква да може да пружи слободу независног ликовног или скулптуралног решења фасаде током процеса пројектовања, или је, по Вашем мишљењу, визуелни идентитет фасада директна последица претходно дефинисане унутрашње структуре грађевине?

Ј. И. В.: Мислим да треба имати слободе при решавању фасада, јер функција унутар објекта може временом и да се промени. Постоје многи примери да објекти живе и по сто педесет година, и бивају трансформисани од болница до градских институција и институција културе. За све то време визуелни идентитет фасаде остаје, тако да сматрам да би било добро да фасада има скулптурално или изразито ликовно решење.

- Које је Ваше становиште по питању оптималног позиционирања вертикалних комуникација и помоћних просторија у основи интерполисане грађевине?

Ј. И. В.: Приликом рада често смо желеле, посебно што је у питању била тема јавних простора, да вертикалне и хоризонталне комуникације истакнемо на фасадној равни, што је у функционалном смислу код дубоких објеката нерационално поставити, тако да смо тему провлачиле кроз објекат на појединим позицијама где су биле терасе, или тачке на објекту кроз које може да се врши повезивање спољашњег дела објекта са унутрашњим, тј. града са ентеријером објекта. Позиционирање вертикалних комуникација и помоћних просторија највише зависи од функционалне ефикасности и комуникације се увек некако налазе у геометријској средини основе објекта, што корисницима омогућава олакшане кретање између појединих функционалних целина.

- Да ли сматрате да интерполисана грађевина треба да има различити карактер фасада у зависности од карактера амбијента према којима је оријентисана, или сматрате да све фасаде грађевине треба да буду део исте визуелне целине, тј. да имају идентичан ликовни или скулптурални третман?

Ј. И. В.: Мислим да треба да буде спроведен један концепт фасаде на свим деловима и да склоп делује као целина, зато што се рашчлањавањем фасада најчешће претера у примени елемената, претера се и са бројем карактера. Стога мислим да једноставност и нека врста минимализма треба да помогну обједињавању свега у целину, како би се постигло решење које је најизражајније. Мислим да је то веома битно, поготово код уклапања интерполисаног објекта у градско језгро путем стварања хијерархије фрагмената и истицања најважнијих фасадних елемената.

- Да ли сте током Ваше вишегодишње праксе имали нека карактеристична искуства, неочекиване ситуације или проблеме у контексту планирања или пројектовања у заштићеним просторним културно-историјским целинама?

Ј. И. В.: Да, било је јако много различитих искустава. Углавном смо наилазили на неразумевање развојних фаза у реализацијама архитектонских дела, а посебно када су били у питању предвиђени материјали. У објекту „Еуроцентра“ није било разумевања за предвиђене рефлексије материјала, јер смо се трудиле (цео наш ауторски тим) да материјали не рефлектују у потпуности светлост, да не буду сјајни, већ мат. То се на крају није реализовало на начин како смо првенствено осмислиле фасадну објекта. Значајно је истаћи и да су структуре разних институција за нас као младе архитекте биле кочница. Ми тада нисмо биле ни познати, ни признати архитекти, нити познати тим, а било је разних врста провера. У то време су постојале стручне комисије по општинама које су прегледале документацију и давале своје мишљење. Пошто се њима није допало наше решење фасаде и целог пројекта, ми смо направиле тридесет и две различите варијанте, како бисмо им показале да су то само нека од виђења које смо имале, као и да умемо да размишљамо, решавамо и предлажемо пројекат фасаде и на другачији начин. С обзиром на то да смо се потрудиле да приредимо што више решења, тек тада стручни тим није могао да се усагласи које је од приказаних решења најоптималније. На крају је остављено нама као ауторима да саме одлучимо и решимо коју ћемо варијанту одабрати. Посебно је био изражен проблем жене на позицији архитекте. Инвеститорима то није било довољно ауторитативно, жена архитект није им уливала сигурност, одговорност и били су сумњичави да жена архитект може да обради све на нивоу који је за њих прихватљив и да реализује решење у простору на квалитетан начин. То је током свих година захтевало додатно ангажовање како бисмо опстале у професионалном животу.

Ј. И. В.: Процес израде пословног објекта „Б2“ у Балканској улици у Београду је био дуготрајан и у питању је било наслеђено решење аутора архитеката Зорана Никезића и Слободана Миће Рајовића, тако да је требало успоставити континуитет са првобитним идејним решењем, а са друге стране, удахнути савремени дух ко-аутора Василија Милуновића. На крају, објекат је наследио нови рукопис, али и претходни, који је дао још Никола Добровић, када је поставио смернице за развој Теразијске терасе. Мислим да је тај објекат изузетан пример интерполације у центру Београда са значајном архитектонском композицијом у контексту града. Објекат у Карађорђевој улици је значајно дело аутора архитеката и професора Милуновића у блоку који је реконструисан на савремен и иновативан начин.

ИЛУСТРАЦИЈЕ / ILLUSTRATIONS

- Сл. 1 Пословни центар „ЈИНПРОС“, Булевар Краља Александра 86 (Светислав Лићина, 1998); извор: С. Лићина
 Fig. 1 "JINPROS" office building, King Aleksandar boulevard 86 (Svetislav Ličina, 1998); source: S. Ličina
- Сл. 2 Пословни објекат „Три листа дувана“, Булевар Краља Александра 18 (Светислав Лићина, 2008); извор: С. Лићина
 Fig. 2 "Tri lista davana" office building, King Aleksandar boulevard 18 (Svetislav Ličina, 2008); source: S. Ličina
- Сл. 3 Пословни објекат „Кристал“, Кнез Михајлова 30 (Спасоје Крунић, Слободан Рајовић, 1995); извор: С. Крунић
 Fig. 3 "Cristal" office building, Knez Mihajlova 30 (Spasoje Krunic, Slobodan Rajović, 1995); source: S. Krunic
- Сл. 4 Пословни објекат „Зора“, Књегинје Зорке 29 (Спасоје Крунић, 2005); извор: С. Крунић
 Fig. 4 "Zora" office building, Knjeginje Zorke 29 (Spasoje Krunic, 2005); source: S. Krunic
- Сл. 5 Пословни објекат „Центер“, Краља Петра 32 (Бранислав Митровић, Василије Милуновић, Душан Тешић, 1997); извор: Б. Митровић
 Fig. 5 "Zepter" office building, Kralja Petra 32 (Branislav Mitrović, Vasilije Milunović, Dušan Tešić, 1997); source: B. Mitrović
- Сл. 6 Пословни објекат „ХВБ банка“, Рајићева 27 (Бранислав Митровић); извор: Б. Митровић
 Fig. 6 "HVB bank" office building, Rajičeva 27 (Branislav Mitrović); source: B. Mitrović
- Сл. 7 Пословни објекат „Анекс“, Ресавска 23 (Горан Војводић, Александар Хрњез, 2010); извор: Г. Војводић
 Fig. 7 "Anex" office building, Resavska 23 (Goran Vojvodić, Aleksandar Hrnjez, 2010); source: G. Vojvodić
- Сл. 8 Пословни објекат „Еуроцентар“, Македонска 30 (Милена Бојовић, Јелена Ивановић Војводић, Снежана Литвиновић, 2003); извор: Ј. Ивановић Војводић
 Fig. 8 "Eurocentar" office building, Makedonska 30 (Milena Bojović, Jelena Ivanović Vojvodić, Snežana Litvinović, 2003); source: J. Ivanović Vojvodić